

Дзмітрый ДЗЯТКО

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ

ЛЕКСЕМНЫЯ ТЛУМАЧАЛЬНЫЯ СЛОЎНІКІ

УДК 811.161.3

Мэта даследавання – выявіць і ахарактарызаваць асаблівасці гістарычнай дынамікі і сучаснага стану лексікаграфічнага прадстаўлення беларускай мовы ва ўсходнеславянскай лінгвістыцы. Аналізуецца развіццё парадыгмаў лексікаграфічнага апісання сістэмы беларускай мовы. Прапануецца структурна-функцыянальная тыпалогія наяўных беларускіх слоўнікаў.

Ключавыя словы: *лексікаграфія, слоўнік, метадалогія лексікаграфіі, мікраструктура, макраструктура, мегаструктура, рээстр, слоўнікавы артыкул, тып слоўніка, інфармацыйная зона.*

The purpose of the research is to identify and describe the features of the historical evolution and the current status of the lexicographical representation of the Belarusian language in the Eastern Slavic Linguistics. The paradigm development of the lexicographical description of the Belarusian language. The structural and functional typology of existing Belarusian dictionaries is proposed.

І. Лексемныя слоўнікі – клас лексікаграфічных прац, у якіх асноўным аб'ектам апісання выступае слоўнікавы склад мовы [1, с. 9].

Да лексемных адносяцца тлумачальныя і перакладныя слоўнікі, а таксама слоўнікі-рээстры.

Асноўная задача **тлумачальных слоўнікаў** – апісаць семантычныя асаблівасці моўных адзінак у канкрэтны гістарычны момант або ў працэсе развіцця гэтых адзінак [6].

І. Тлумачальныя слоўнікі літаратурнай мовы – тып семантычных лексемных слоўнікаў, дзе раскрываецца значэнне слоў, пашыраных у мастацкім, навуковым, афіцыйна-справавым і публіцыстычным стылях мовы.

У тлумачальным слоўніку даецца граматычная характарыстыка слоў, паказваецца сфера выкарыстання лексікі, акрэсліваецца іх спалучальнасць (*дзякаваць каму, хазяраць на што*), фіксуецца ўстойлівыя словаспалучэнні тэрмі-

налагічнага (○) і фразеалагічнага (◇) характару з раскрыццём іх значэння, паказваецца паходжанне іншамоўных слоў.

Тлумачальны слоўнік – гэта камбінаваны і ўніверсальны лексікаграфічны даведнік, таму ён займае цэнтральнае месца ў нацыянальнай лексікаграфіі.

Словычак артыкул тлумачальнага слоўніка, як правіла, уключае наступныя інфармацыйныя зоны: 1) зону намінацыі, 2) зону граматычнай інфармацыі, 3) зону стылістычнай інфармацыі, 4) зону семантычнай інфармацыі (значэнне), 5) зону функцыянальнай інфармацыі, 6) зону ілюстрацый, 7) зону пашпартызацыі.

БАЛАЦІНА⁽¹⁾, -ы, ж.⁽²⁾ *Разм.*⁽³⁾ Невялікае балота, лагчына; *балоцістае месца.*⁽⁴⁾ *Трэба капачь зямлю, засыпаць балаціны на будаўнічай пляцоўцы.*⁽⁶⁾ *Грахоўскі.*⁽⁷⁾

ТСБМ.

"Роднаму слову" – 30!

Дарагія калегі!

Менавіта так, калегі. І вы на старонках свайго выдання, і мы ў студэнцкіх аўдыторыях робім адну справу: наш абавязак – гадаваць беларускасць, выхоўваць павагу і любоў да роднага. Усе часопісныя публікацыі дзеля гэтага.

"Роднае слова" было і – свята верым! – будзе духоўным цэнтрам нашай культуры, таму што ўзяты справядлівыя арыенціры:

ісці па жыцці аратым, а не нахлебнікам,
жыць і працаваць так, каб пакінуць след,
не прыстаць, не здарожыцца,
не збочыць у пошуках адпачынку...

З юбілеем, "Роднае слова"! З юбілеем, сябры! Няхай вас любіць Бог і шануюць людзі! Лёгкага пярэ! Значнасці і вагі! Мудрасці і натхнення! Праўды лёсу! Нязманлівых падзей!

Няхай не трацяцца абраныя арыенціры!

Дзмітрый ДЗЯТКО,

кандыдат філалагічных навук,

загадчык кафедры беларускага мовазнаўства

Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Табліца 1.

ЗАРАБІЦЬ⁽¹⁾, -раблю, -робиш, -робиць; -роблены; зак.⁽²⁾, што⁽⁵⁾. **1.** Набыць работай, атрымаць за работу.⁽⁴⁾ **3.** семсот тысяч рублёў. **3.** права на адпачынак.⁽⁶⁾ **2.** Атрымаць у выніку чаго-н.⁽⁴⁾ (разм. іран.).⁽³⁾ **3.** на карку. **3.** вымову.⁽⁶⁾ **3.** Закласці, замураваць.⁽⁴⁾ **3.** адтуліну.⁽⁶⁾ **◇ Зарабіць як Заблоцкі на мыле**⁽⁵⁾ (разм. жарт.)⁽³⁾ – пагарэць на якой-н. справе⁽⁴⁾ || *незак. зарабляць*, -яю, -яеш, -яе⁽²⁾.

ТСБМ.

Паводле функцый і мэты стварэння тлумачальных слоўнікі падзяляюцца на дэскрыптыўныя і нарматыўныя.

Дэскрыптыўныя слоўнікі прызначаны для поўнага апісання лексікі мовы і фіксацыі максімальнага аб’ёму словаўжыванняў.

Нарматыўныя слоўнікі адлюстроўваюць стандарт выкарыстання слова. Яны выключаюць няправільныя ўжыванні слоў, звязаныя з памылковым разуменнем іх значэнняў, і выпадкі, якія супярэчаць камунікатыўнай сітуацыі (сітуацыі выкарыстання літаратурнай мовы, дыялектнай мовы, жаргону адрозніваюцца, а іх змяшэнне – гэта парушэнне нормы).

Найважнейшыя тлумачальныя слоўнікі:

“**Тлумачальны слоўнік беларускай мовы**” (ТСБМ) у 5 тамах, 6 кнігах пад рэд. К. Атраховіча (Мінск, 1977 – 1984; 97 935 сл. арт.). Слоўнік – дэскрыптыўны, ён створаны на аснове фундаментальнай картатэкі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР, сабранай у сярэдзіне ХХ ст. шляхам франтальнага распісвання мастацкай, навуковай, тэхнічнай, публіцыстычнай і справавой літаратуры. Крыніцамі лексікі паслужылі таксама даведнікі па лексіцы і фразеалогіі літаратурнай і дыялектнай мовы, апрацаваныя тэксты вуснай народнай творчасці.

У слоўнік уключаны:

агульнаўжывальныя лексіка і фразеалогія, што выкарыстоўваецца ва ўсіх жанрах і стылях беларускай літаратурнай мовы;

навуковыя тэрміны, ужытыя ў школьных падручніках, у навукова-папулярных выданнях і перыядычным друку;

новыя словы, утвораныя з беларускіх каранёў і афіксаў або запазычаныя з іншых моў;

іншамоўныя словы (экзатызмы), якія абазначаюць рэаліі, спецыфічныя для грамадскага жыцця, прыроды або побыту народаў былога СССР і замежжа;

устарэлая лексіка, якая выкарыстоўваецца ў тэкстах мастацкай літаратуры;

Цыкл матэрыялаў “Тэорыя і гісторыя беларускай лексікаграфіі” **Дзмітрыя Дзятко** друкуецца з 2016 г. У №№ 7, 8 змешчаны артыкул “Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства: Тэрміны, праблемы, тыты слоўнікаў”, у №№ 3, 4, 6, 7 за 2017 г. – артыкул “Перыядызацыя гісторыі беларускай лексікаграфіі: XIII – пачатак ХХ ст.”.

ТСБЛМ-1996	ТСБЛМ-2016
–	Выступовец , -поўца, мн. -поўцы, -поўцаў, м. Той, хто дзе-н. выступае, робіць выступленне
Кананізаваць , -зую, -зўеш, -зўе; зўі; -заваны; зак. і <i>незак.</i> 1. што. Прызнаць (прызнаваць) канонам (у 1 знач.), узаконіць (узаконьваць) у якасці ўзору (кніжн.). <i>К. палажэнні якога-н. вучэння.</i> 2. каго (што). У рэлігіі: залічыць (залічваць) у святыя, прызнаць (прызнаваць) царкоўна ўзаконеным. наз. кананізацыя , -і, ж.	Кананізаваць , -зую, -зўеш, -зўе; зўі; -заваны; зак. і <i>незак.</i> 1. каго (што). У рэлігіі: залічыць (залічваць) у святыя, прызнаць (прызнаваць) царкоўна ўзаконеным. 2. што. Прызнаць (прызнаваць) канонам (у 2 знач.), узаконіць (узаконьваць) у якасці ўзору (кніжн.). <i>К. палажэнні якога-н. вучэння</i> наз. кананізацыя , -і, ж.
Канаплянка , -і, ДМ -нцы, мн. -і, -нак, ж. 1. Невялікая пеўчая птушка атрада вераб’іных, з доўгім хвостом і канічнай дзюбай. 2. Хустка з канапляных нітак (абл.)	Канаплянка , -і, ДМ -нцы, мн. -і, -нак, ж. 1. Невялікая пеўчая птушка атрада вераб’іных з доўгім хвостом і канічнай дзюбай, якая жывіцца пераважна насеннем травяністых раслін. Цёплая хустка з канапляных нітак (разм.)

назвы сучасных народаў, а таксама гістарычна вядомыя назвы зніклых народаў і плямён, назвы жыхароў тэрыторый географічных рэгіёнаў;

геаграфічныя назвы, якія набылі пераноснае значэнне гістарычныя, міфалагічныя і літаратурныя імёны, што атрымалі абагульненае або сімвалічнае значэнне;

лексічныя дыялектызмы, засведчаныя ў аўтарытэтных літаратурных крыніцах, і іншае [5, с. 189].

“**Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы**” (ТСБЛМ) пад рэд. М. Судніка, М. Крыўко (Мінск, 1996, 4-е выд. 2005; больш за 65 тыс. сл. арт.). Крыніцамі слоўніка сталі фундаментальная картатэка Інстытута мовазнаўства АН Беларусі, лексікаграфічныя працы: “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (у 5 т., 1977 – 1984), “Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” (1987), “Беларуска-рускі слоўнік” (у 2 т., 1988 – 1989), а таксама мастацкія і публіцыстычныя тэксты 1980 – 1990-х гг. У ТСБЛМ уключана шмат слоў, якія з’явіліся ў мове пасля выхаду ТСБМ: *брокер, дыскета, імпічмент, істэблішмент, лецішча, маркетынг, мікрапрацэсар, трылер, файл* і інш. У рэестр слоўніка не ўвайшлі шматлікія аддзяслёўныя назоўнікі, зваротныя дзеясловы залежнага стану, прыставачныя дзеясловы, многія тэрміны, рэдкаўжывальная, устарэлая і дыялектная лексіка.

У 2016 г. ТСБЛМ у перапрацаваным выглядзе апублікаваны пад рэдакцыяй І. Капылова. У параўнанні з папярэднімі выданнямі папоўнена лексікаграфічная база і абноўлены рэестр слоўніка за кошт увядзення актуальных для сучаснай мовы слоў: *апавед, безнаяўны, гулец, дамафон, інтэрнэт, карыстальнік, клон, снегавік, хмарачос* і інш. Унесены неабходныя ўдакладненні ў значэнні некаторых слоў, асобныя артыкулы цалкам зменены. Удакладнена граматычная характарыстыка

Табліца 2.

№	Крытэрыі	Віды слоўнікаў
1	Тэрыторыя ахопу лексікі	зводныя (падаецца лексіка розных рэгіёнаў ці розных гаворак)
		рэгіянальныя (падаецца лексіка пэўнай гаворкі або групы гаворак)
2	Прынцып адбору лексікі	дыферэнцыяльныя (уключаюць лексіку, якая адсутнічае ў слоўніках літаратурнай мовы або ў дыялектнай мове мае асаблівасці марфемнай будовы, значэння); беларускія дыялектныя слоўнікі пераважна дыферэнцыяльныя
		суцэльныя, або поўныя (змяшчаюць усю лексіку дыялекту, а таксама словы, агульныя для дыялекту і літаратурнай мовы)
3	Характар рээстра	сістэмныя (адлюстравваюць лексічную сістэму безадносна да яе тэматычнага падзелу)
		тэматычныя (дэманструюць лексіку адной тэматычнай групы)

некастрычаных слоў, аднастайна пададзены лічэбнікі і канчаткі назоўнікаў агульнага роду, прыведзены варыянты канчаткаў назоўнікаў роднага склону множнага ліку, уключана значная колькасць дзеясловаў без суфікса *-ірава-* (гл. табліцу 1).

Для вучняў агульнаадукацыйных устаноў прызначаны “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: для сярэдняй школы” А. Баханькова, І. Гайдукевіча, П. Шубы (Мінск, 1966, 10-е выд. 2006; каля 7,5 тыс. сл. арт.), “Школьны тлумачальны слоўнік беларускай мовы” Г. Малажай, Л. Яўдошынай (Мінск, 2007; каля 4 тыс. сл. арт.), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў” І. Капылова, С. Рапацэвіча (Мінск, 2009; каля 8,5 тыс. сл. арт.) і інш.

Акрамя зводных тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы, вылучаюць аспекты тлумачальных слоўнікаў. Так, у выданні “Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання” М. Канюшкевіч (у 3 ч.; Гродна, 2008 – 2010; 9990 сл. арт.) рээстраваны словы апісваюцца ў семантычным, граматычным, функцыянальным аспектах і прапануецца прынцыпова новае разуменне прыназоўніка як морфасінтаксічнай катэгорыі.

2. Тлумачальныя слоўнікі дыялектнай мовы – тып семантычных лексемных слоўнікаў, у якіх сабрана і апісана лексіка пэўнай гаворкі, групы гаворак, дыялекту.

Аснова для стварэння такіх слоўнікаў: запісы дыялектнага маўлення ў выглядзе тэкстаў або адказаў на пытанні спецыяльных праграм-апытальнікаў, фальклорныя помнікі, часам творы мастацкай літаратуры. Характар крыніц абумоўлівае паўнату дыялектнага слоўніка. Асаблівасць дыялектных слоўнікаў – лакалізацыя лексікі, г. зн. суаднясенне з канкрэтным дыялектам; у слоўнікавы артыкул уключаецца інфармацыя пра зону пашырэння лексемныя ці яе асобных значэнняў (гл. табліцу 2).

Па спосабе тлумачэння большасць дыялектных слоўнікаў адносяцца да слоўнікаў тлумачальнага тыпу.

Беларускімі мовазнаўцамі створана некалькі соцень дыялектных слоўнікаў, у якіх адлюстравана лексіка розных абласцей Беларусі [3; 4].

Брэстчына: “Дыялектны слоўнік Брэстчыны” пад рэд. Г. Малажай і Ф. Клімчука (Мінск, 1989; каля 4,3 тыс. сл. арт.); “Дыялектны слоўнік Косаўшчыны” А. Зайкі (Слонім, 2011; каля 4 тыс. сл. арт.), прысвечаны мове жыхароў паўночнай часткі Івацэвіцкага раёна; “Сказана – звязана: матэрыялы да рэгіянальнага слоўніка Брэстчыны” В. Касцючык (Брэст, 2013; каля 1,5 сл. арт.) і інш.

Віцебшчына: “Віцебскі краёвы слоўнік (матар’ялы)” М. Каспяровіча (Мінск, 1927; 3-е выд. Смаленск, 2015; 9703 сл. арт.); “Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność” (т. 2) пад рэд. Э. Смукловай (Warszawa, 2009; 26 тэматычных груп); “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (у 2 ч. Віцебск, 2012 – 2014; каля 10 тыс. сл. арт.); “Слоўнік Сенненшчыны” (у 3 т.; т. 1. Мінск, 2013; каля 5 тыс. сл. арт.), “Мова Сенненшчыны: дыялектны слоўнік” (у 2 т. Мінск, 2015; каля 14 тыс. сл. арт.) і інш.

Гомельшчына: “Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны” Т. Яцковай (Мінск, 1982; каля 7000 сл. арт.); “Матэрыялы да слоўніка гаворак Мазырскага Палесся” В. Купрэенкі і В. Шура (Мазыр, 1996; каля 850 сл. арт. у асн. частцы); “Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён” І. Кучука і А. Малюка (Мазыр, 2000; каля 2,5 тыс. сл. арт.) і інш.

Гродзеншчына: “Дыялектны слоўнік: з гаворак Зэльвеншчыны” П. Сцяцко (Мінск, 1970; больш за 2 тыс. сл. арт.); “Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны” П. Сцяцко (Гродна, 2005; больш за 2,5 тыс. сл. арт.); “Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці” Т. Сцяшквіч (Мінск, 1972; каля 10 тыс. сл. арт.) і яе ж “Слоўнік Гродзенскай вобласці” (Гродна, 1983; каля 9 тыс. сл. арт.); “Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну” А. Цыхуна (Гродна, 1993; 2-е выд. 2014; каля 6,5 тыс. сл. арт. у асн. частцы); “Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны” пад рэд. М. Даніловіча і П. Сцяцко (Гродна, 1999; 2,2 тыс. сл. арт.) і інш.

Магілёўшчына: “Дыялектны слоўнік” Ф. Янкоўскага (у 3 вып. Мінск, 1959 – 1970; каля 5 тыс. сл. арт.) – уключае лексіку гаворак Глускага раёна; “Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны” І. Бялькевіча (Мінск, 1970; больш за 20 тыс. сл. арт.); “Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны” (у 2 вып. Мінск, 1981 – 2005; больш за 3 тыс. сл. арт.); працы Г. Юрчанкі: “Дыялектны слоўнік: з гаворак Мсціслаўшчыны” (Мінск, 1966; 2170 сл. арт.), “Народная сінаніміка” (Мінск, 1969; 440 сл. арт. у асн. частцы), “Народнае вытворнае слова: з гаворкі Мсціслаўшчыны” (у 3 вып. Мінск, 1981 – 1985; каля 8 тыс. сл. арт.), “Сучаснае народнае слова: з гаворкі Мсціслаўшчыны” (Мінск, 1988; каля 3 тыс. сл. арт.), “Сучасная народная

лексіка: з гаворкі Мсціслаўшчыны” (у 3 ч. Мінск, 1993 – 1998; каля 9 тыс. сл. арт.) і інш.

Міншчына: “Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны” М. Шатэрніка (Мінск, 1929; 3-е выд. Смаленск, 2015; каля 9 тыс. сл. арт.); “Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак” (у 3 ч. Мінск, 1970 – 1977; больш за 6 тыс. сл. арт.); “Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі” (у 2 т.; т. 1. Мінск, 1990; каля 1,7 сл. арт.) і інш.

Па сваёй сутнасці гэтыя слоўнікі рэгіянальныя, дыферэнцыяльныя, сістэмныя.

Лексічны матэрыял з розных рэгіёнаў Беларусі сабраны ў працы “Вопыт літаратурна-дыялектнага слоўніка беларускай мовы” У. Анічэнкі (Гомель, 1999; 11 630 сл. арт.). “Словарь народных говоров Брянщины” П. Растаргуева (Мінск, 1973; каля 8 тыс. сл. арт.) адлюстроўвае лексіку гаворак, якія захоўваюць беларускую моўную аснову.

Найбольш буйныя і аўтарытэтныя публікацыі – “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” (у 5 т. Мінск, 1979 – 1986; каля 40 тыс. сл. арт.) і “Тураўскі слоўнік” (у 5 т. Мінск, 1982 – 1987; каля 20 тыс. сл. арт.).

“Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” пад рэд. Ю. Мацкевіч – зводны, суцэльны, сістэмны дыялектны слоўнік. Ён уключае матэрыял, сабраны на тэрыторыі, куды ўваходзяць заходнія арэалы асноўных беларускіх дыялектаў (паўночна-ўсходняга, паўднёва-заходняга), сярэднебеларускай гаворкі, часткова заходнепалеская група гаворак (Гродзеншчына, частка Брэстчыны, Міншчыны, Віцебшчыны), а таксама беларуская лексіка памежных раёнаў Польшчы, Літвы, Латвіі.

“Тураўскі слоўнік” (рэгіянальны, дыферэнцыяльны, сістэмны) пад рэд. А. Крывіцкага – гэта слоўнік адной гаворкі, у ім апісваецца лексіка, пашыраная ў маўленні жыхароў 34 вёсак Столінскага і Жыткавіцкага раёнаў.

Мікраструктура дыялектных слоўнікаў можа складацца з наступных інфармацыйных зон (у залежнасці ад матэрыялу): 1) зона намінацыі; 2) зона граматычнай інфармацыі; 3) зона стылістычнай інфармацыі (пры патрэбе); 4) зона семантычнай інфармацыі; 5) зона функцыянальнай інфармацыі; 6) зона этымалагічнай інфармацыі (пры патрэбе – у СПЗБ); 7) зона ілюстрацый; 8) зона пашпартызацыі.

БРУЙ₍₁₎ *м.*₍₂₎ *Хваляванне, рабізна.*₍₄₎ *Бруй на возеры*
бываіць – быта волначка ідзець.₍₇₎ *Ахрэмаўцы* *Брасл.*₍₈₎
СПЗБ.

ВУГЛІКІ₍₁₎ *мн.*₍₂₎ *Складкі (у ботах).*₍₄₎ *Ідзе жонка, у ее андарак мах, гармонікі вуглікамі на чоботах.*₍₇₎ *Сямігосцічы.*₍₈₎ *Д Н а в у г л і к і.*₍₅₎ *У зборках (пра халявы).*₍₄₎ *Хачэнь*₍₈₎.

ТС.

У тэматычных дыялектных слоўніках лексіка ўпарадкавана па пэўных сэнсавых групах, напр.: дзікая і свойская жывёла, дзікія і свойскія птушкі, паўзуны і земнаводныя, рыба і рак, насякомыя і ніжэйшыя.

Каралёк

Самая маленькая лясная птушка з шаравата-зялёным пер’ем на целе і аранжавым або жоўтым цемем.

Каралёк м. – Паст. (СПЗБ), *вузёлчык м.* – Нясв. (Мат. апыт.), *блыха ж.*, *блшышка ж.* – Стол. (ПБ), *валоўе वोка* – Стол. (ПБ).

Лексікографамі Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі створаны комплекс тэматычных слоўнікаў: “Жывёльны свет: тэматычны слоўнік” (1999), “Раслінны свет: тэматычны слоўнік” (2001), “Чалавек: тэматычны слоўнік” (2006), “Сельская гаспадарка: тэматычны слоўнік” (2010).

Дыялектная лексіка, якая сустракаецца ў фальклорных творах, тэкстах мастацкай літаратуры, адлюстравана ў слоўніках: “Дыялектызмы ў творах беларускіх савецкіх пісьменнікаў” М. Абабуркі (Мінск, 1979; каля 700 сл. арт.) і “Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклоры і мастацкай літаратуры” (Мінск, 1983; каля 3500 сл. арт.).

3. Думачальныя слоўнікі тэрмінаў – тып семантычных лексемных слоўнікаў, у якіх сістэматызуецца моўныя адзінкі для абазначэння паняццяў спецыяльнай галіны ведаў або дзейнасці. Беларускімі і замежнымі лексікографамі створана некалькі соцень такіх слоўнікаў па розных напрамках навукі, тэхнікі, культуры [2]. Найбольш аб’ёмныя і аўтарытэтныя слоўнікі тэрмінаў: “Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии” пад рэд. М. Бірылы і М. Судніка (Мінск, 1970; больш за 10 тыс. сл. арт.); “Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов” М. Касцюковіча, У. Люшціка, В. Шчэрбіна (Мінск, 1995; каля 18,5 сл. арт.); “Руска-беларускі фізічны слоўнік” А. Каладзінскага, Д. Карацінскай, П. Сцяцко (Гродна, 1999; каля 19 тыс. сл. арт.); “Русско-белорусский политехнический словарь” пад рэд. І. Бурак, Г. Арашонкавай, У. Люшціка (у 2 т.; Мінск, 1997 – 1998; каля 20 тыс. сл. арт., у якіх апісана каля 157 тыс. тэрмінаў); “Русско-белорусский словарь по инженерно-техническому оборудованию, системам и процессам” Б. Хрусталёва і М. Пшонік (Мінск, 2009; каля 14 тыс. сл. арт.) і інш.

Сістэма тэрмінаў лінгвістыкі і сумежных дысцыплін пададзена ў шэрагу тэрміналагічных слоўнікаў: “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” А. Юрэвіча (Мінск, 1962; каля 1250 сл. арт.); “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” П. Сцяцко, М. Гуліцкага, Л. Антанюк (Мінск, 1990; каля 1,5 тыс. сл. арт.); “Слоўнік пра камічнае: мо-

вазнаўчы аспект” В. Рагаўцова (Магілёў, 2010; больш за 210 сл. арт.); “Слоўнік рытарычных тэрмінаў” Т. Казімірская (Магілёў, 2012; каля 200 сл. арт.); “Слоўнік лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў” М. Абабуркі, Т. Казімірская, В. Саўчанкі (Магілёў, 2012; 1163 сл. арт.) і інш.

Макра- і мікраструктура тэрміналагічных слоўнікаў адрозніваецца ў залежнасці ад тыпу выданняў (перакладныя або тлумачальныя), іх адрасатаў і асаблівасцей аўтарскай канцэпцыі:

ДЭРЫВАЦЫЯ (лац. *derivation* – адвод, утварэнне) – утварэнне новых слоў пры дапамозе афіксаў ці бязафіксным спосабам ад існуючых слоў, асноў або каранёў паводле словаўтваральных мадэлей мовы; словаўтварэнне.

Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (1990).
Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Дятко, Д. В. Беларуская лексикографія: теорія, гісторыя, сучаснае становішча / Д. В. Дятко // Лексикографічныя студыі : кол. моногр. / Д. В. Дятко, В. Л. Ібрагімова, Л. А. Киселева [і др.] ; пад ред. Н. В. Пятэавай ; МОиН РФ, Стерлітамакскі ф-л ФГБОУ ВПО “Башкірскі гос. ун-т”. – М. : МГУ ім. М. В. Ломаносова, 2017. – С. 9 – 63.

2. Дятко, Д. В. Становленне методолёгіі беларускай тэрмінаграфіі ў першай паловіне XX стагоддзя / Д. В. Дятко // Лексикографічныя студыі 2013 : кол. моногр. / Л. В. Власова, Д. В. Дятко, Л. П. Колоколова [і др.] ; пад ред. Н. В. Пятэавай ; МОиН РФ, Стерлітамакскі ф-л ФГБОУ ВПО “Башкірскі гос. ун-т”. – М. : МГУ ім. М. В. Ломаносова, 2014. – С. 31 – 60.

3. Міхайлаў, П. А. Набыткі беларускай дыялектнай лексікаграфіі за перыяд нацыянальнай незалежнасці (1991 – 2012) / П. А. Міхайлаў, С. І. Фацеева // *Česke vedomí Bělarusi = Чэшскае ўсведамленне Беларусі*. – Praga : Univerzita karlova v Praze, 2013. – S. 177 – 189.

4. Михайлов, П. А. Беларуская дыялектная лексикографія на рубяжы стагоддзяў: прыбыццё і перспектывы / П. А. Михайлов // Лексикографічныя студыі 2014 : міжнарод. кол. моногр. / пад. ред. Н. В. Пятэавай ; Стерлітамакскі філіял ФГБОУ ВПО “Башкірскі гос. ун-т”. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2015. – С. 260 – 278.

5. Шакун, Л. М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л. М. Шакун. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 271 с.

6. Шчэрбін, В. К. Тлумачальная лексікаграфія Беларусі / В. К. Шчэрбін // Украінска-беларуская лексікаграфія ў загальнаслов’янскім кантэксце: теорія, практыка, тыпалогія. – Кіев : НАН Украіны, 2011. – С. 295 – 300.

Аўтар ахвочы ганарар на развіццё часопіса.

Гістарычная лексікаграфія

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
Алена ПРЫГОДЗІЧ

БЕЛАРУСКАЕ СЛОВА ПРАЗ СТАГОДДЗІ

“ГІСТАРЫЧНЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ”

У гісторыі беларускай лексікаграфіі гэтаму слоўніку няма роўных ні па часе і працягласці стварэння, ні па колькасці саміх складальнікаў надрукаваных выпускаў, распрацоўшчыкаў генеральнай картатэкі. Гутарка ідзе пра “Гістарычны слоўнік беларускай мовы”, створаны намаганнямі навукоўцаў-лінгвістаў некалькіх пасляваенных пакаленняў. Прычым сярод іх былі не толькі супрацоўнікі акадэмічнага Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа, але і вядомыя выкладчыкі-даследчыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны. Менавіта яны ажыццявілі высокія планы і задумы сваіх знакамітых папярэднікаў.

Пачынальнікам беларускай гістарычнай лексікаграфіі новага часу справядліва лічыцца

Іван Насовіч, які ў верасні 1853 г. атрымаў прапанову ад Археаграфічнай камісіі і Рускага геаграфічнага таварыства скласці гістарычны слоўнік для дакладнага разумення старажытных беларускіх дакументаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. За тры з паловай гады даследчык распісаў на карткі пяць тамоў старажытных дакументаў і ў пачатку 1857 г. даслаў у Імператарскую Акадэмію навук рукапіс «Алфавітнага указатэля дрэвніх беларускіх слоў, извлечённых из “Актов, относящихся к истории Западной России”». Разгляд аб’ёмнага паказальніка на 1110 старонак вялікага фармату, у якім было прааналізавана каля 13 тысяч рэестравых слоў, быў даручаны спецыяльна створанай камісіі ў складзе акадэмікаў А. Вастокава, І. Сразнеўскага і М. Каркунова. Аднак, нягледзячы на высокую ацэнку слоўніка, прысуджэнне аўтару Увараўскай